

FÖLJ MED PÅ EN VANDRING I RUNORNAS SIGTUNA

U 385. Vid Olovsgatan. Fragmentet är inmurat högt upp i kyrkoruinens västgavel

En vandring i runornas Sigtuna

Sammanlagt 15 runstenar ingår i vandringen, 12 i Sigtunas stadskärna och 3 vid Garnsviken öster om stadskärnan. Vid varje runsten står en informationsskylt där stenens text finns återgiven på nutidssvenska samt med en kommentar till textens innehåll. Ytterligare några runstenar ingår i Sigtuna Museums basutställning. Här kan man också se flera av det hundratal runinskrifter som gjorts på föremål och på ben, vanligtvis revben från nötkreatur, som påträffats i samband med arkeologiska undersökningar.

Utanför museet finns en informationstavla om runstenar och runinskrifter som kan vara en lämplig utgångspunkt för vandringen. Ytterligare en informationstavla finns i Til vid strandpromenaden på Garnsvikens östra sida. På denna kan man läsa om en vikingatida väg och färjeförbindelse över Garnsviken.

Hur det började

Seden att resa runristade minnesstenar uppstod på 960-talet i Danmark och spred sig så småningom till Norge och Sverige. Runor hade visserligen använts tidigare, men i begränsad omfattning, som magiska inskrifter på föremål eller på runstenar som den berömda Rökstenen i Östergötland. Till dessa runinskrifter användes den äldre runraden med 24 runtecken som nu avlöstes av den yngre runraden med 16 runtecken.

Runstenar i Sverige

Från slutet av 900-talet till början av 1100-talet restes flera tusen runstenar i det dåvarande Sverige från Småland i söder till Jämtland i norr. Totalt känner vi till drygt 2600 runstenar eller runinskrifter i sten, närmare 2000 av dessa står ännu ute i landskapet. Jämförelsevis kan nämnas de 267 respektive 133 runstenar som är kända från Danmark och Norge. Omkring hälften av alla runstenar finns i Uppland. Anledning till detta är att seden att resa runstenar pågick längre här än i övriga delar av landet. Allra runstenstätast är trakterna mellan Stockholm och Uppsala.

Kristna minnesstenar

Runstenar är inte gravstenar i vanlig bemärkelse utan minnesstenar avsedda att bevara släktens namn för all framtid. De placerades därför väl synliga i landskapet. Oavsett om stenarna är korsprydda eller inte är alla runstenar kristna monument. Runstenar utgör våra äldsta bevarade originaldokument på det svenska språket.

Såväl män som kvinnor

Över 90 procent av stenarna är resta över en eller flera män som fallit i fjärran land eller dött hemma. Var åttonde sten restes av en ensam kvinna, var tionde av en kvinna tillsammans med flera män; ofta den dödes änka och söner, men ibland även systrar och bröder. En tiondel av stenarna berättar om utlandsfärder. Bland dessa finns en större grupp runstenar, som berättar om Ingvarståget, ett svenskt vikingatåg i Kas-piska havet under åren 1036-1041. Omkring 30 runstenar är resta över döda deltagare från denna ödesdigra expedition.

Många runstenar i Uppland omnämner att den döde möjliggjort brobyg-

gen. I de flesta fall har det inte rört sig om broar i modern mening utan om vägbankar och broläggningar som anlagts för att underlätta passagen över sankmarker och mindre vattendrag. Kvinnor nämns på 55 procent av brobyggarstenarna mot 39 procent på runstenar i stort, vilket tyder på att det var en gärning som kvinnor var angelägna om att stå bakom. Att bygga en bro var en Gudi behaglig gärning som kunde jämföras med att ge allmosor till fattiga eller att göra en pilgrimsfärd.

Hur daterar man en runsten?

Forskare har visat att de uppländska runstenarna kan indelas i olika stilgrupper baserat på ornamentikens utveckling, likheter och skillnader. Dessa stilgrupper kan användas för att datera stenarna. Kort kan sägas att ornamentiken är ganska enkel på de äldre stenarna medan yngre stenar har mer komplicerade och eleganta mönster. Däremot har de äldre stenarna mer innehållsrika och varierade texter än de yngre vars texter är korta och mer standardiserade.

Själva runslingan är oftast i form av drakar, ormar eller fyrfotadjur. Fynd av färgfragment visar att runstenarna ursprungligen varit målade i starka färger. Många runstenar är signerade. Till de mest kända runmästarna hör Åsmund, Visäte, Balle, Öpir och Fot.

Om runstenar och runinskrifter i Sigtuna

Med sina drygt 30 kända runstenar är Sigtuna den plats i Sverige där det finns flest runstenar. Många av dessa runstenar är emellertid mycket fragmentariskt bevarade och har inte påträffats i sitt ursprungliga sammanhang. De flesta kan dateras till 1000-talets andra hälft. Många av runstenarna från början av 1100-talet består av relativt tunna hällar i rödaktig sandsten. En del av dessa runstenshällar har inte varit runstenar i traditionell mening utan fungerat som gravhällar i anslutning till de tidigaste kyrkorna.

Vem ristade, vem reste och vem reste man sten efter

Fot och Torbjörn är två kända runristare som har varit verksamma i staden. På Sigtunastenarna omnämns också ett stort antal män och kvinnor. Inga av dessa personer är kända från andra källor, men vi kan utgå ifrån

att de inte var vilka som helst utan att de var relativt rika bönder, de som vid sidan av storgården på landet också ägde gård i Sigtuna.

Meddelanden, böner och besvärjelser

Utöver runstenarna finns det drygt 100 runinskrifter som gjorts på föremål och på ben, vanligtvis på revben från nötkreatur, som påträffats vid arkeologiska undersökningar i Svarta jorden i Sigtuna. Dessa runinskrifter kan dateras till 1000, 1100 och 1200 talen. Inskrifterna är av mycket skiftande karaktär både vad gäller innehåll och skickligheten att hantera kniven. Det såväl ”vardagliga” som magiska innehållet skiljer sig klart från runstenarnas ganska formelartade texter. En del inskrifter är mycket korta och kan bestå av ett personnamn som Harald, Fastlög eller ”Liku äger kniven” som det står på ett knivskaft. Relativt vanligt förekommande är s.k. futharkben, med runalfabetet inristat. Om de senare inskrifterna gjorts i utbildningssyfte eller av magiska skäl är svårt att säga. En del inskrifter avslöjar mycket vana användare av runor, som bl.a. behärskat hemlig runskrift i form av lönnrunor medan andra inskrifter kan mer rubriceras som klotter eller oläsbara skrivövningar. Bland de längre inskrifterna märks såväl magiska besvärjelser som kristna böner.

Kungabenet

Revben med runinskrift påträffad i samband med Sigtunautgrävningen 1988-90 i kv. Trädgårdsmästaren. Inskriften är en hyllning till kungen - **”Kungen är frikostigast på mat. Han är rikast. Han är älskvärd”**. Inskriften påträffades i ett lager som kan dateras till omkring år 1100. Den givmilde kung som åsyftas är troligtvis Inge den äldre Stenkilsson, som regerade under perioden 1080-1110. Rika gåvor och frikostighet var helt klart dygder som anstod en kung vid den här tiden och som han byggde sin makt på. Utan gåvor inga vänner. Utan vänner inget rike.

kunukr : iaR : matr : bestr : han : a f : mest : han iaR þekili ...

Konungr eR mataR bæztr. Hann á fé mest. Hann eR þekkiligr

»Kungen är frikostigast med mat. Han är rikast. Han är älskvärd...»

Parallella skrivsystem

Runskriften är ena sidan av det gyllene mynt, skrivkonsten, som människorna i Sigtuna ägde. Den andra sidan av samma mynt var den latinska skriften. De latinska bokstäverna infördes som officiell skrift i Norden på 1100- och 1200-talet. Den brukades också i Sigtuna och vittnesbörd om den är både medeltida diplom (brev) och fynd av vaxtavlor och skrivstift (styli) från arkeologiska undersökningar i Sigtuna.

Under medeltiden användes runorna fortfarande som en folklig skrift till skillnad från latinska bokstäver som användes av de lärda. På Gotland var runorna i bruk fram till mitten av 1600-talet och i Dalarna fram till slutet av 1800-talet.

Runristad trissa av ek, ca 10 cm bred och ett par centimeter tjock, kv. Professorn 1999-2000. Trissan, som kan dateras till omkring 1010-30, har fungerat som ett hjälpmedel för att lära sig läsa och skriva, ett s.k. syllabarium. På bredsida och kanten är sammanlagt 110 runor ristade. Inskriften på ena bredsida består av stavelser: **fu fo fa fi...tu to ta ti...** Stavelserna kommer i samma ordning som runorna i runraden. På trissans baksida finns en uppmuntrande inskrift som ungefär kan tolkas: ”**Lär (runorna) efter mig! Du må våga(?) mest av män.**”

Koppardosa, ca 10 cm i diameter med runinskrift. I dosor av detta slag förvarades små hopfällbara balansvägar som köpmännen använde för att väga betalningsmedel i guld och silver.

Den långa inskriften längs dosans kanter bekräftar föremålets funktion: **»Djäv förvärvade av en man från Samland (eller Sengallen=Estland) dessa (våg)skålar i ...land. Och Vämund ristade dessa runor. En fågel sönderstlet den likbleke rövaren, man såg på asgöken hur han svällde.»**

Stämnyckel av älghorn till en harpa av medeltida typ från tidigt 1100-tals. Föremålet är ca 13 cm långt har fyrkantig genomskärning och är ristat med runor på alla fyra sidorna. Inskriften på två av sidorna lyder: **»Hör du vem som gjorde detta. Erri formade denna harpa med hela (skickliga) händer.»** eller **».... Må Erri spela på denna harpa med skickliga händer.»** Inskriften på den tredje sidan består av otolkade lönnrunor och på den fjärde sidan finns ytterligare några runor som också kan vara ett chiffer av något slag.

Hur går man?

En lämplig utgångspunkt för runstensvandringen är Sigtuna Museum och den informationstavla som står vid Stora gatan utanför museets entré. Följ sedan den slinga - med eller utan de tre runstenarna vid Garnsviken – som anges på kartan.

- U 382-
384,
386,
388,
395-406
m.fl. I Sigtuna Museum förvaras ett stort antal runstensfragment, som påträffats på olika platser i staden, oftast vid någon av kyrkoruinerna. De flesta består av tunna hållar av röd sandsten som varit lätta att slå sönder och använda som byggmaterial både i kyrkorna och i andra byggnader i staden. En av dessa stenar låg ursprungligen framför högaltaret i Sankt Pers kyrka. Av ristningen framgår att en man vid namn Sven har fört sin hustru till Sigtuna för att begravas.
- U 389 Stenen står utanför Sigtuna Museums entré vid Stora gatan
»Gillög och Kuse(?) de lät resa denna sten efter... Arnes son.»
Runstenen påträffades på 1850-talet inmurad i en källare nära Sankt Lars kyrkoruin. *Gillög* och *Arne* var vanliga namn under vikingatiden. Det andra namnet, *Kusi*, är ursprungligen ett binamn med samma betydelse som förleden i ordet 'kuslig' d.v.s. något stort och skrämmande.
- U 394 Sankt Pers kyrkoruin, vid södra väggen inne i ruinen.
»Tor[björn r]este denna [s]ten efter Esbjörn, sin bror. De är Dyrvers söner i...» Enligt de äldsta uppgifterna från 1612 låg den som tröskelsten i kyrkans sydportal och där låg den kvar fram till 1941. Stenen är troligen ristad av Torbjörn, möjligen identisk med den som reste stenen, som var verksam i Sigtunatrakten under 1000-talets andra hälft. Han har också ristat U 379 vid Mariakyrkan, U 391 vid Prästgatan och ett fragment, U 385, som är inmurat i Sankt Olofs kyrkoruin.
- U 392 På ett flyttblock i en trädgård på Runstigens östra sida
»Sven lät rista dessa runor ... bette den andre, Assur den tredje, Germund

den fjärde ... var deras moder.»

Inskriftens övre del är helt utplånad och innebörden i texten är därför oklar. Den Sven som låtit rista inskriften har sannolikt varit far till de fyra (eller möjligen fem) män som uppräknas. Moderns namn är tyvärr inte heller bevarat. De tre bevarade namnen *Sven*, *Assur* och *Germund* är alla vanliga i runinskrifterna.

U 393 Vid Runstigens östra sida

»Ofeg lät resa denna sten efter sina systrar, Tora och Rodvi.»

Namnet *Ofeg* som betyder 'som är bestämd för ett långt liv' hör till de vanligaste namnen under vikingatiden. *Rodvi* är ovanligt och förekommer i övrigt endast i tre gotländska runinskrifter, *Tora* är en kortform till namn som *Torbild*, *Torgunn*. Runstenen står på sin ursprungliga plats vid en vikingatida vägsträckning.

U 391 På ett flyttblock i en trädgård vid Prästgatan

(var vänlig gå ej in på tomten).

»Frisernas gillebröder ... dessa (runor) efter Albod, Slodes bolagsman. Den helige Kristus hjälpe hans ande. Torbjörn ristade.»

Under vikingatid och tidig medeltid slöt sig frisiska och saxiska köpmän samman i handelsgillen för de riskfyllda företag som handel på Skandinavien måste ha varit. Frisernas gille har ursprungligen stiftats av friser som bosatt sig i staden för att lättare kunna sköta sina handelskontakter. Snart togs nordbor också in i dessa gillen. Medlemmarna var förbundna att hjälpa varandra i olika svårigheter. Namnet *Slode* är ganska välbelagt i runinskrifterna. Det är ursprungligen ett binamn med betydelsen 'odåga, slarver'. *Albod* är ett frisiskt namn. Vid Mariakyrkan står en runsten, U 379, som Frisernas gillebröder har rest över en annan medlem i gillet.

U 390 Vid Sankt Lars kyrkoruin

»Sven lät resa sten... sin fader och Frödis efter Ulf, sin make, Gud hjälpe hans ande.»

Namnen *Sven* och *Ulf* var mycket vanliga under vikingatiden men *Frödis* är från vikingatiden endast känt som namnet på Erik den rödes dotter. Större delen av den fragmentariska stenen låg länge som trappsten framför ett hus vid Storgatan. Den restes

på sin nuvarande plats 1941. Fragmentet, som utgör stenens vänstra sida, hittades 1958 i en fastighet vid Stora torget. Fyrtio år senare upptäcktes att fragmentet hörde samman med det tidigare påträffade fragmentariska stenen varvid bitarna fogades samman.

Nf 1956 Vid Prästgatan och Sankt Lars kyrkoruin

»*Anund lät resa denna sten efter sig själv, medan han levde.*»

Runstenen påträffades 1956 vid grävningsarbeten i norra delen av Stadsparken. Stenen hade legat som grundsten i Sankt Lars nordvägg. Namnet *Anund* hör till de vanligaste mansnamnen under vikingatiden. Att liksom Anund resa stenar efter sig själv var inte helt ovanligt. Hövdingen Jarlabanke i Täby/Vallentuna reste minst fem runstenar efter sig själv.

U 385 Vid Olovgatan. Fragmentet är inmurat högt upp i kyrkoruinens västgavel

»...*denna sten till minne av Grimulv, sin följeslagare...*»

Namnet *Grimulv* är belagt i ytterligare fyra runinskrifter. Ordet *matunautr*, 'följeslagare', användes om köpmän som slagit sig samman och hade gemensamt kosthåll. Ristningen är, liksom U 391 och U 379 framför Mariakyrkan, ristad av Torbjörn, som var verksam i Sigtunatrakten under 1000-talets andra hälft.

Nf 90 Vid Mariakyrkan. Fragmentet är inmurat i Gernerska gravkorets norra yttervägg

»...*efter Orm(?)...*»

Mansnamnet *Orm* är känt från ytterligare fem runinskrifter.

U 380 Vid Mariakyrkan. Fragmentet står på gräsplanen mitt emot ingången till kyrkan

»*Åsbjörn och Kuss/Guss lät...*»

Namnet *Åsbjörn* var vanligt i hela Norden under vikingatiden. Namnet *Kuss/Guss* är troligen ursprungligen ett binamn som betyder 'den böjde' eller 'den pratige'.

U 381 Vid Mariakyrkan. Fragmentet är inmurat i Gernerska gravkorets östra yttervägg

»...*resa ... Gud hjälpe and...*»

Bön till Gud om hjälp åt den dödes själ är vanlig på runstenarna eftersom dessa företrädesvis restes av kristna människor.

U 379 Står på den gräsklädda terrassen söder om Mariakyrkan
»*Frisernas gillebröder lät resa denna sten efter Torkel, sin gillebroder. Gud hjälpe hans ande. Torbjörn ristade.*»

Vid Prästgatan finns en ristning, U 391, som gillebröderna lät ristat till minne av en annan av sina medlemmar. Ristaren Torbjörn var verksam i Sigtuna med omnejd under 1000-talets senare del. Han har också ristat U 391 och fragmentet, U 385, som är inmurat i Sankt Olofs kyrkoruin.

Återvänd till museet och titta på de runstenar och runstensinskrifter som är utställda i museets basutställning eller gå vidare mot Garnsviken och de tre runstenar som finns där. I det senare fallet gå Stora gatan alternativt Strandpromenaden fram till Vibyvägen, som är en avtagsväg till vänster innan Färjestadsbron. Fortsätt på Vibyvägen ett par hundra meter fram till en pil på höger sida om vägen som visar den stig som leder ner till runstenen U 412. Gå tillbaka till Strandpromenaden och fortsätt vidare mot Til och Björkbacka strand och informationstavlan som står där. Se karta på denna för att komma till runstenarna U 411 och U 410. Alternativt gå direkt till informationstavlan och se U 412 på återvägen. Återvänd till Sigtuna till fots, med buss eller på annat sätt.

U 412 På fast block på Garnsvikens västra sida
»*Sibbe lät rista runorna efter Orökeja, sin fader, och Tyrve/Tyre efter sin man.*»
Sibbi är en kortform till namn som *Sigbjorn*, *Sigfastr* etc., *Orökeja* 'ovarsam person, slarver' är vanligt i runinskrifterna. Kvinnonamnet *Tyrvi/Tyre* förekommer sällan i svenska runinskrifter, men är vanligt i de danska och bars av en dansk drottning på 900-talet.

Ristningen är gjord av runmästaren Fot, som var verksam omkring mitten av 1000-talet.

U 411 På höjden söder om Fiskare Lundbergs gata och öster om Fiskare Glans gata.
»*Ill-dore(?) lät resa stenen efter Sigger, sin fader. Gud hjälpe hans ande.*»
Det första namnet är möjligen ett annars okänt namn *Illdori* där förleden är *Ill-* 'ond' och efterleden är *Dori*, en kortform till namnet *Halldor*.

U 410 På den trädbeväxta åkerholmens södra sida
»*Styrbjörn lät resa stenen efter Sigsten, sin fader, Holmstens broder.*»
Alla tre namnen är välbelagda i runinskrifterna - *Holmstainn* hör till de allra vanligaste. Stenen står på sin ursprungliga plats i kanten av ett gravfält. Förbi den passerade en väg som fortsatte österut mot Märsta där den anslöt sig till stora landsvägen mot Stockholm.

Besvärjelser och böner. Till de mest utvecklade inskrifterna hör de magiska besvärjelserna med rötter i förkristen tro. Inskrifterna riktar sig mot sjukdomsdemonen som vållar frossa och särfeber, dvs blodförgiftning, som säkert var en vanlig dödsorsak i stadens äldsta tid. Sjukdomsdemonen identifieras som tussen (dvs. jätte, dessa troddes orsaka sjukdomar av olika slag) Demonen uppmanas att lämna den sjukes kropp snarast . »...**far du bort under stjärnorna...**», »...**fly bort, funnen är du...** »

Att läsa mera om runor och runinskrifter:

Helmer Gustavson (2007-2010). Flera artiklar om föremål med runinskrifter i *Situne Dei* – Årsskrift för Sigtunaforskning.

Sven B. F. Jansson (1963 och senare uppl.). Sveriges runinskrifter.

Laila Kitzler Åhfeldt (2008). Runristare i stad och land. Huggspårsanalyser av runstenar i och kring Sigtuna. *Situne Dei*.

Magnus Källström (2010). Lönnrunorna i Långgränd. En runinskrift och en ordlek från medeltidens Sigtuna. *Situne Dei*.

Thorgunn Snædal (1984). Igul och Björn läto resa stenen Runstenar och runinskrifter i Sigtuna kommun. Sigtuna Museers skriftserie 2.

Sten Tesch & Jacques Vincent (2005) (2. Utg.). Vyer från medeltidens Sigtuna. Sigtuna Museums skriftserie 10.

Upplands runinskrifter: Granskade och tolkade av **E. Wessén och S. B. F. Jansson**. Sveriges runinskrifter. Band 7. Stockholm 1945.

Marit Åhlén & Jacques Vincent (2002). Thorger och Disa lär sig rista runor. Riksantikvarieämbetets barn- och ungdomsböcker 1.

Hemsidor: www.raa.se & www.sigtunamuseum.se
(*Artiklarna i Situne Dei kan laddas ner från museets hemsida.*)

Riksantikvarieämbetet

Sigtuna Museum

Text: Thorgunn Snædal (Riksantikvarieämbetet) och Sten Tesch (Arkistoria).

Layout: Jacques Vincent (Sigtuna Museum).

Skyllprojektet har bekostats av Riksantikvarieämbetet och genomförts i samarbete med Sigtuna Museum (2010).

**Numrering syftar på inskriftens nummer i serieverket Upplands runinskrifter.*